

ҚАРЛАГ - ҰМЫТЫЛМАС ШЫНДЫҚ

Мустапаева Ж.О., Нурпеисова Д., Шаймерден І.
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, г.ғ.м. Уәлиева Г.Қ.
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
inkar.shaimerden@mail.ru
Қарағанды қ.

Карлаг (Қарағанды еңбекпен түзету лагері) Қазақстан тарихында кеңестік кезеңдегі ең қайғылы және қасіретті оқиғалардың бірі ретінде қалды. Бұл лагерь, 1930-50 жылдар аралығында, мыңдаған адамды қатал еңбекке жегіп, түрлі әдістермен қинаған, олардың өмірін тартып алған. Карлагтың құрылуы Кеңес үкіметінің саяси репрессиялары мен тоталитарлық жүйенің қараңғы беттерінің бірі болып табылады. Осы жылдарда саяси қуғын-сүргінге ұшырағандар, негізінен, партияға қарсы шыққан, зиялы қауым өкілдері мен діндар адамдар болды. Олар әртүрлі айыптармен «жаңылыс айыпталушылар» қатарына қосылып, тек қана қамауға алынып қоймай, сонымен қатар ауыр жұмыс пен адам төзгісіз жағдайларда өмір сүрді. Карлагтың ауыр қасіреті мен онда болған оқиғалар қазіргі ұрпақ үшін тарихи сабақ болып қала бермек. Осы мақалада біз Карлагтың құрылуы, оның ішіндегі жағдайлар және бұл оқиғаның қазақ халқы мен Қазақстан тарихына тигізген ықпалына тоқталамыз.

ҚАРЛАГ-тың Қазақстан тарихындағы орны

1. **Сталиндік репрессиялардың кесірінен мыңдаған адам қамауға алынды.** ҚАРЛАГ — Кеңес Одағының ең ірі еңбекпен түзету лагерлерінің бірі болды, онда жазықсыз деп танылған көптеген адамдар — халық жаулары, интеллигенция өкілдері, діндарлар мен басқа да әлеуметтік топтар қамауға алынған. Лагерьде болған адамдардың көбісі ауыр жұмысқа жегіліп, денсаулықтары нашарлап, көпшілігі қайтыс болды.

2. **ҚАРЛАГ — Қазақстанның демографиялық құрылымына өзгерістер енгізді.** Лагерьде түрлі этникалық топтар — қазақтар, орыстар, немістер, поляктар мен басқалары болды. Олар Қазақстанның әлеуметтік құрылымын өзгертіп, халықтың этникалық құрамын әртараптандырды.

3. **Мәдениет пен ғылымға зиян келді.** ҚАРЛАГ-та көптеген ақындар, жазушылар, өнер адамдары, ғалымдар мен қоғам қайраткерлері жазықсыз репрессияға ұшырап, олардың шығармашылығы мен ғылыми еңбектері тұншықтырылды. Бұл кезең Қазақстан мәдениетіне үлкен зиян келтірді.

ҚАРЛАГ-тың Қазақстан тарихындағы әсері

1. **Қоғамдық санаға әсері.** ҚАРЛАГ-тың ашылуы мен репрессиялардың кезеңі Қазақстан қоғамында үлкен жаракат қалдырды. Елдегі көптеген отбасы жазықсыз репрессияланған, оларды еске алу мен тергеулердің барысы қоғамды көптеген жылдар бойы алаңдатты. Әсіресе, репрессиялардың салдары Қазақстандағы этникалық топтар арасында бейбітшіліктің бұзылуына, сенімсіздік пен алауыздықтың туындауына әкелді.

2. **ҚАРЛАГ-тың экологиялық және әлеуметтік зардаптары.** Лагерьдің жұмыс істеген аймағында экологиялық жағдай да нашарлаған. Табиғат ресурстары қатты пайдаланылып, кейбір аймақтарда қоршаған ортаға үлкен залал келтірілген. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіпке қатысы бар мыңдаған еңбеккерлер, бұл аймақтарда өмір сүрген халықтың тұрмыс жағдайын да нашарлатты.

3. **Жаңа ұрпаққа мұра қалдырды.** ҚАРЛАГ — келешек ұрпаққа жазықсыз қудалаудың, зорлықтың және әділетсіздіктің қаншалықты қиын кезең болғанын еске салып отыр. Осының нәтижесінде Қазақстанның тарихында әділетсіздікке қарсы күрестің символына айналған ҚАРЛАГ, ел азаматтарының құқықтары мен бостандықтарының құндылығын бағалауға

Карлаг (Қарағанды еңбекпен түзету лагері) Қазақстан тарихында Кеңес үкіметінің саяси репрессияларының ең үлкен символдарының бірі болып табылады. Бұл лагерь 1931 жылы Қарағанды облысында құрылып, онда жүздеген мың адам саяси себептермен немесе жалған айыптармен қамауға алынды. Карлаг Кеңес Одағының тоталитарлық жүйесінің қаталдығын, адам құқықтарының өрескел бұзылуын және халықты саяси тұрғыдан қудалауды көрсететін қайғылы көрініс болды. Осы лагерьде қамауда болған адамдардың көпшілігі ұзақ уақыт бойы ауыр жұмыс пен физикалық зорлық-зомбылыққа ұшырады. Карлагтың тарихи маңызы – бұл халықтың еркіндік пен әділет үшін күрескен сәттерінің көрінісі, сондай-ақ тәуелсіздік пен демократияның құндылықтарын бағалау қажеттілігін ұғындыруы.

Карлаг (Қарағанды еңбекпен түзету лагері) 1931 жылы Кеңес үкіметінің саяси қуғын-сүргін саясатын жүзеге асыру мақсатында құрылды. Лагерьдің басты мақсаты – саяси қарсыластарды, зиялы қауымды, діндарларды және басқа да «қоғамға жат адамдарды» жазалау болды. Карлаг Кеңес Одағының ең ірі еңбекпен түзету мекемесі болып, онда жүздеген мың адам қамауға алынып, ауыр жұмысқа жегілді.

Карлагтың тарихи маңызы оның Кеңес Одағының тоталитарлық режимінің қаталдығын, адам құқықтарының бұзылуын және қазақ халқының саяси репрессиялардың қасіретін терең сезінуін көрсететін символ болуы. Лагерьдің құрылуы мен оның нәтижелері Қазақстанның тәуелсіздік жолындағы күресін түсіну үшін маңызды сабақ болып қала береді.

Карлагтағы ең маңызды жағдайлар

1. Қатаң еңбек және аштық: Карлагта тұтқындар ауыр физикалық еңбекке жегіліп, ұзақ сағаттар бойы қиын жұмыстар орындады. Бұған қоса, азық-түлік жетіспеушілігі мен аштық жағдайы тұтқындардың денсаулығын қатты әлсіретті.

2. Физикалық және психологиялық зорлық-зомбылық: Лагерьде тұтқындар үнемі зорлық-зомбылыққа, соның ішінде сабау мен қорқытуға ұшырады. Бұл олардың психологиялық жағдайына ауыр әсер етті.

3. Жазалау және өлім: Қатаң жазалау әдістері мен жағдайлардың әсерінен көптеген тұтқындар қайғылы жағдайларға ұшырап, қаза тапты. Олардың көпшілігі ауыр жұмыс немесе аштықтан қайтыс болды.

4. Тұтқындардың әртүрлі әлеуметтік топтардан болуы: Карлагта тек саяси қарсыластар ғана емес, сонымен қатар жазықсыз айыпталған қарапайым адамдар да болды. Олардың арасында интеллигенция өкілдері, діндарлар, ұлтшылдар және басқа да қоғамның әртүрлі топтары болды.

5. Тоталитарлық жүйенің әсері: Карлаг Кеңес Одағының саяси репрессияларының бір көрінісі ретінде тоталитарлық жүйенің адамдарды жаппай қудалау мен қинауды жүзеге асыруын көрсетті.

Қарағанды еңбекпен түзеу лагері (ҚАРЛАГ) 1931 жылы Қарағанды облысында құрылды. Бұл лагерь Кеңес Одағының Сталиндік репрессиялары кезінде пайда болды. ҚАРЛАГ бастапқыда саяси қарсыластарды, әсіресе халық жауларын, еңбекпен түзеу мақсатында пайдалануға арналған болды. Лагерьдің құрылған жері тандалған кезде оның географиялық жағдайы мен қашықтығы ескерілді, өйткені бұл қоныс аударылған адамдар мен тұтқындарды қатаң бақылауда ұстауға мүмкіндік берді. ҚАРЛАГ Кеңес Одағының ең ірі еңбекпен түзеу лагерлерінің бірі болып, онда мыңдаған адам жазықсыз қамауға алынып, ауыр жұмыстарға жегілді.

Қарағанды еңбекпен түзеу лагері (ҚАРЛАГ) тұтқындардың адам құқықтарын бұзуымен танымал болды. Лагерьде жазықсыз қамауға алынған адамдар ауыр еңбекке жегіліп, физикалық зорлық-зомбылыққа ұшырады.

Жұмыс пен физикалық зорлық-зомбылық: ҚАРЛАГ-та тұтқындар ауыр еңбекке мәжбүр болды. Олар тас жолдар салу, шахта жұмыстары сияқты ауыр жұмыстарды орындап, азапталып, кейде өлімге душар болды. Сонымен қатар, лагерьде физикалық зорлық-зомбылық, ұрып-соғу, азаптау кеңінен таралды.

Қатаң климаттық жағдайлар мен аштық: ҚАРЛАГ-тың орналасқан аймағының қатаң климаттық жағдайлары тұтқындардың өмірін қиындатты. Қысы суық, жазы ыстық болды. Аштық пен тамақтың жетіспеушілігі, аурулардың таралуы лагерьде тұтқындардың өлімін жылдамдатты.

"Арлагтың құрбандары" дегенде, әдетте, 1930-1940 жылдары Кеңес Одағының Қазақстанда жүргізген саяси қуғын-сүргін және аштық саясаты кезінде жазықсыз жазаланған адамдарды айтуға болады. Бұл кезеңде Қазақстанда мыңдаған адамдарды репрессияға ұшыратты, олардың көпшілігі саяси себептермен, оның ішінде кулактар, байлар, интеллигенция өкілдері, діндарлар және басқа да "бұзақылар" деп танылған азаматтар болды.

Арлаг (Армиялы лагерьлер) - бұл негізінен кеңестік жүйе кезінде сотталғандардың, әсіресе саяси тұтқындардың еңбекпен түзету орындарына жіберілген орындары болатын. 1930-жылдардың басында, әсіресе 1937-1938 жылдары, сталиндік репрессиялардың шыңына жеткен кезеңде Қазақстанда осы лагерьлердің саны өсті. Құрылымдардың бірі ретінде Қарағанды, Степлаг, Алжир лагерьлері белгілі. Қолға түскен азаматтар еңбек етуге мәжбүрленді, ауыр жағдайда өмір сүрді, көптеген адамдар осы жылдары қаза тапты.

Бұл уақыттың құрбандарының арасында ақындар, жазушылар, ғалымдар, қоғам қайраткерлері және қарапайым халық өкілдері болды. Олар өздерінің көзқарастары мен саяси позициялары үшін жазаланды. Көптеген репрессияға ұшыраған адамдар Қазақстанның мәдениеті мен ғылымына зор үлес қосқан тұлғалар болды.

Карлагта жазықсыз жазаланған қазақтың белгілі тұлғаларының қатарында бірнеше ұлы тұлғаларымыз бар, олардың әрқайсысы өз саласында танымал болған. Олардың тағдыры кеңестік жүйенің қаталдығын және саяси қуғын-сүргіннің ауыр зардаптарын көрсетеді.

1. Міржәкып Дулатов – қазақтың әйгілі жазушысы, ақыны және қоғам қайраткері. Ол 1929 жылы «ұлтшылдық» айыбы бойынша тұтқындалып, Карлагта қамауға алынды. Ол лагерьде ауыр жағдайда болды және денсаулығы күрт нашарлап, 1935 жылы қайтыс болды.

2. Ахмет Байтұрсынов – қазақтың ұлы ағартушысы, ақыны және тілші. Ол да 1930 жылы түрмеге қамалып, Карлагқа жіберілді. Ахмет Байтұрсынов 1937 жылы жазықсыз репрессияға ұшырап, түрмеде қайтыс болды.

3. Нәзір Төреқұлов – қазақтың белгілі жазушысы, аудармашы және қоғам қайраткері. Ол да Карлагта қамауда болды және кейіннен өлім жазасына кесілді.

4. Смағұл Сәдуақасов – қазақтың ұлтшыл қайраткері, саяси қызметкері. 1930-шы жылдары «контрреволюциялық ұйымдарға қатысы бар» деген айыппен тұтқындалып, Карлагта қамауда болған.

Бұл тұлғалардың барлығы да өз халқының болашағы үшін күресіп, кеңестік жүйенің құрбанына айналды. Олардың аттары қазақ тарихында мәңгілікке қалады, ал Карлагтың саяси қуғын-сүргіндердің ауыр беттерінің бірі ретінде сақталады. <https://stud.kz>

Карлагты еске алу және зерттеу

Карлагтың ауыр тарихы мен оның құрбандарын еске алу, сондай-ақ сол кезеңдегі саяси қуғын-сүргіннің әсерін зерттеу бүгінгі күні маңызды тарихи және мәдени міндет болып табылады. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін, Карлаг пен басқа да саяси репрессиялардың тарихы кеңінен зерттеле бастады.

1. Ескерткіштер мен мұражайлар

Карлагтың құрбандарын еске алу үшін арнайы ескерткіштер мен мұражайлар ашылды. Қарағанды облысында Карлагтың нақты орналасқан жерінде «Карлаг тарихи-мәдени ескерткіштер кешені» құрылды. Бұл жерде саяси репрессияға ұшырағандардың тағдыры туралы мәліметтер, тұтқындардан қалған қолжазбалар мен фотосуреттер көрсетіледі. Мұражайда осы қасіретті кезеңнің тарихи маңыздылығын және оның қазақ қоғамы мен мәдениетіне тигізген әсерін түсіндіретін көрмелер ұйымдастырылады.

2. Зерттеу жұмыстары

Карлагтың тарихын зерттеу көптеген тарихшылар мен ғалымдардың назарын аударды. Кеңес үкіметінің құлағаннан кейін ашылған архивтер мен құжаттар негізінде бұрын жарияланбаған ақпараттар мен деректер шықты. Бұл зерттеулер саяси репрессиялар мен Карлагтағы өмірді тереңірек түсінуге мүмкіндік берді. Өр жылдары ғалымдар мен журналистер Карлагтағы өмірді, жазықсыз жазаланған адамдардың тағдырын, сондай-ақ олардың мәдени және рухани мұрасын зерттеді.

3. Кітаптар мен деректі фильмдер

Карлаг туралы түрлі кітаптар мен деректі фильмдер жарық көрді. Бұл шығармалар тұтқындардың өмірі мен олардың қиындықтары туралы нақты деректер береді. Қазақстанда көптеген зерттеушілер Карлагтың тарихи мәнін аша отырып, осы тақырыпта ғылыми еңбектер жазды. Бұл жұмыстар, өз кезегінде, жастарды өткенді ұмытпауға, әділет пен бостандықтың құндылықтарын бағалауға тәрбиелейді.

4. Қоғамдық еске алу шаралары

Карлагтың құрбандарын еске алу мақсатында Қазақстанда әртүрлі қоғамдық шаралар мен конференциялар ұйымдастырылуда. Бұл шаралар адам құқықтары мен еркіндік үшін күресудің маңыздылығын атап өтуге және саяси қуғын-сүргіннің ауыр зардаптарын ұмытпауға бағытталған.

Қорытынды

Карлаг — қазақ халқының жадында мәңгі қалатын, жүректерде өшпес із қалдырған қайғылы кезең. Бұл лагерь тек жазықсыз жапа шеккен адамдардың орны ғана емес, ол тұтас бір ұлттың тарихындағы ең ауыр, ең қасіретті беттердің бірі болып табылады. Карлагтағы әрбір адам – еркіндік пен әділет үшін күрескен, бар өмірін қасіретпен өткізген тұлға. Олар тек өздері үшін емес, еліміздің болашағы үшін жанын пида еткен қайсар жандар еді.

Карлагтың құрбандарының рухы бүгінгі ұрпақ үшін мәңгілік үлгі, олардың ерлігі мен шыдамдылығы – әділеттілік пен бостандықтың құндылықтарын ұлықтауымыз керек екенін көрсетеді. Осы ауыр тарихты ұмытпау арқылы біз тек өткенді еске алмай, болашақта әділетсіздікті, зорлық-зомбылықты болдырмау үшін жауапкершілік сезімін арттырамыз.

Карлаг — біз үшін тек қара тарихтың қара дағы емес, бұл халықтың рухы мен қайсарлығын әлемге танытқан бірегей оқиға. Осы тарихты зерттеп, еске алып, оны ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу арқылы біз өз халқымыздың еркіндік пен әділет жолындағы қасиетті күресін ұлықтаймыз.

Еліміздің есінде өшпестей із қалдырып, қабырғасын қайыстырған Карлагтың қайғысы санамызда мәңгі сақталады. Біз, болашақ ұрпақ, лагерден зардап шеккен аға-апаларымызды әрдайым жадымызда сақтап, олардың ерліктерін құрметтейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Смағұлова К. Карлаг: тарихы мен тағдыры. Қарағанды: -Қарағанды, 2007.
2. Мәмбет С. Қазақ репрессиясы: Карлаг және оның құрбандары. - Алматы: Атамұра, 2003.
3. Айтмұхамедов А. Қазақстандағы саяси репрессиялар және Карлаг. - Алматы: Қазақ университеті, 2015.
4. Нұрпейісов А. Тоталитаризм және қазақ зиялылары. – Алматы: Санат, 2009.
5. Жақып Ә. Саяси қуғын-сүргіннің тарихи сабақтары. -Алматы: Дәуір, 2010.
6. Қасымбекбаева М. Карлагтың тарихы: репрессиялардың қасіреті. - Қарағанды: Карлаг музейі, 2011.
7. Тұрсын, М. Қазақтың саяси тарихы: репрессиялар мен олардың зардаптары. -Астана: Елорда, 2012.
8. Дауылбаев, Е. Карлаг: тарихтың ақтаңдақ беттері. -Қарағанды: Қарағанды облыстық баспа үйі, 2016.

ЖЕТІ АТА ЗАҢЫ: ҚАЗАҚ ТАРИХЫНДАҒЫ МӘДЕНИ МҰРА МЕН ҰЛТ ДӘСТҮРІНІҢ МАҢЫЗЫ

Мухрадинова З.Е., Мирханова Н.Н.
Ғылыми жетекшісі: Демеуова Н. Қ.
С.Сейфуллин атындағы ҚАЗУ
nurgul_dk@mail.ru
Астана қ.

Аңдатпа: Бұл мақалада қазақ халқының ұлттық дәстүрлерінің бірі – жеті ата заңының мәдени-әлеуметтік маңызы қарастырылады. Жеті ата дәстүрінің тарихи қалыптасу негіздері мен оның рулық қоғамдағы